

Міфологізація української історії дає можливість витлумачувати її як своєрідну передісторію з наперед заданим результатом – творенням держави Україна. Егалітарна свідомість нездатна сприймати власне буття як момент історичного розвитку, діалектичної спадкоємності минулого, теперішнього та майбутнього, вона абсолютизує сьогодення, ігноруючи як історичну ретроспективу, так і свою причетність до відповідальності за майбутнє. Сучасній егалітарній свідомості (і не лише українській) не під силу сприйняти в повному обсязі складну динаміку становлення громадянського суспільства та функціонування державницьких інституцій. Зазначений тип свідомості, спираючись переважно на неадекватно інтерпретований історичний досвід, прагне міфологізувати системи відносин, що виходять безпосередньо за межі цієї чуттєвої реальності [1, с.59–61].

Список використаних джерел

1. Полисаев О. Феномен міфологізації свідомості сучасного суспільства. Архітектоніка сучасного міфу. – Тернопіль: Астон. – 2008. – 336 с.
2. Дмитрієнко І.В., Дмитрієнко Ю.М. Особливості історичної української правової свідомості та культури: нормативна оригінальність, архетипи, правова ментальність // Форум права. – 2009. – № 3. – С.210–214
3. Паніч Ю. Національна свідомість українських громадян в сучасних умовах // Український науковий журнал. – Київ : Український центр політичного менеджменту. – 2006. – № 6. – С.45–51.

Шандор Ф.Ф. Основные формы национального сознания

Национальное сознание может быть внедрено в различных формах, основными среди которых являются политическая, правовая, экономическая, эстетическая, этическая. Сделан вывод, что одним из важнейших условий свершения эффективных антиэнтропийных мероприятий в нашем обществе следует считать отбор и формирование новой национальной научной элиты, характеристики которой соответствуют требованиям эпохи постмодерна.

Ключевые слова: национальное сознание, антиэнтропийные мероприятия, научная элита, эпоха постмодерна.

Shandor, F.F. Main forms of national consciousness

National consciousness can be embodied in various forms, among which the major ones are political, legal, economic, aesthetic, ethical. A conclusion was made, that as one of the most important conditions for implementing of effective antientropic measures in our society, we should consider selection and formation of new national scientific elite, the characteristics of which comply with the postmodern era.

Key words: national consciousness, antientropic measures, scientific elite, postmodern era.

УДК 165.75

Скубашевська О.С.

Мова та влада у філософії

Розкривається відношення мови в дискурсі постколоніалізму, яка пов'язана з тезою М. Фуко про мову як владу.

Ключові слова: мова, влада, дискурс, глобалізація.

Проблема взаємодії мови і влади в методологічному аспекті неодмінно штовхає дослідника на пошук спільної сутності цих явищ. Наявність такої дає підстави говорити про реальний ефективний взаємопереход одного в інше, а отже про ефективну координацію мови і влади в демократично-орієнтованому суспільстві. Аналіз показує, що така спільна сутність вказаних феноменів двояка: це діяльність та людське начало. І мова, і влада є проявом діяльнісної природи людини; вони і виникають, і розгортаються в процесі такої діяльності. Більше того, поза людською діяльністю не здійснюється нічого людського.

З іншого боку, сама діяльність як філософське поняття передбачає розглядати її лише у вимірі людини. В природі немає діяльності, вона здійснюється тільки людиною, оскільки характеризується такими ознаками як усвідомлення, цілеспрямованість, практичний, прагматичний аспект тощо. З цього випливає, що і мова, і влада як прояви людської діяльності, в своїй основі мають людиномірну сутність. Тому необхідно і фундаментально методологічною позицією в питанні взаємодії мови і влади має бути положення про те, що як мова, так і влада розуміються як явища, що мають спільну природу – людськість, людиномірну основу. Саме це і є фундаментальною підставою ефективного взаємозв'язку мови і влади.

Разом з тим, аналіз показує, що в сучасній Україні поки що немає глибокого усвідомлення важливості взаємозв'язку мови і влади. Про це можна судити хоч би з тих розрізнених підходів до пояснення феномену ефективної влади з боку як науковців, так і самих суб'єктів державної, політичної влади.

Добре відомий вислів: «Якщо ви хочете зрозуміти, хто перед вами, дозвольте йому говорити». І це природно. Бо в мові людини закладена культура його носія. Російський поет і державний діяч П.А. Вяземський у вірші «Англіїці» відмітив: «Мова є сповідь народу». Якщо ми розуміємо слово «філософія» як «любов до мудрості», то і слово «філологія» – це «любов до слова». А людина, на нашу думку, в своїй основі є філософ і філолог. Філософія допомагає йому шукати істину в бутті, а філологія – в написаному, сказаному. Філологія виступає різновидом філософської антропології – вчення про людину, його суть і призначення. І якщо суспільство нехтує словесною суттю кожної людини, то тим самим створюється загроза його існуванню. Ось чому такі важливі гуманітарні знання, оскільки гуманітарність лежить в основі минулого, сьогодення і майбутнього людей, а їх етичний світ визначається відношенням до слова.

Дійсно, слово (думка, логіка) має прямий вплив на формування етичних меж особи. В зв'язку з цим можна пригадати декілька думок французького фізика, математика і філософа Б. Паскаля: «Людина, поза сумнівом, створена для того, щоб думати; у цьому і головне його достоїнство, а головна справа життя, а головний борг в тому, щоб думати благовидно»; «Велич людини – в його здатності мислити»; «Вся наша гідність – в здатності мислити. Лише думка возносить нас, а не простір і час, в якому ми, – ніщо. Постарасмося ж мислити гідно: у цьому – основа моральності»; «За допомогою думки я охоплюю Всесвіт» [1, с.144,169].

Той, хто погано говорить, не може виразити свою думку словом, а хто не «чує» того, що говорить і не розуміє його, частенько викликає тривогу, подив, жаль, підозріння... Погане відношення до слова ображає гідність не лише самої людини, але і народу, вітчизни. Воно деформує свідомість людини, впливає на його фізичне і психічне здоров'я. В той же час, зазіхаючи на свободу слова, ми тим самим обмежуємо свободу людини, зменшуємо безпеку держави, втрачаємо національність... «Нетвердість» же в

слові, викликана нерозвиненою гуманітарною свідомістю, сприяє пониженню типа особи, втраті нею інтелектуальних і етичних навиків, вироблених багатьма поколіннями.

Вживання «смітєвих слів», ненормативної лексики (особливо в сучасних умовах технічних можливостей) свідчить про зникнення засобів, що виражають тонкості відчуттів, відтінків думки, про «спрошення» розуму і дій людини.

Філологічна неписьменність характеризує багато людей. Більш за півстоліття тому відомий радянський учений, мовознавець Л.В. Щерба писав, що «... більшість нашої інтелігенції характеризується невмінням написати грамотний (стилістично) лист, скласти тямучо доповідну записку і тому подібне Не менш характерним для нашої молоді є невміння самостійно читати книги» [4, с.30].

Немає сумніву в тому, що людина «живе» в мові. Все різноманіття світу дивним способом уміщається в мовних конструкціях, формуючи світобачення. І коли ми говоримо, що розуміємо те, що оточує, то це означає його опис у відповідних поняттях. Вчорашні школярі, що тим часом прийшли у вуз, не володіють понятійним апаратом, не знають законів природних наук і правил граматики.

У різних країнах світу, у тому числі й у порівняно благополучних з точки зору політичної стабільності і високих життєвих стандартів, сьогодні можна спостерігати зростання інтересу широких громадських кіл до мовних проблем, політичні баталії, громадські дискусії, конфлікти навколо мовних законів, реформ, норм літературної мови, сфер використання різних мов тощо. Мова входить в епіцентр політичних і громадських інтересів. Це відбувається тому, що мовне питання практично віддзеркалює і концентрує в собі взаємодію, суперництво, а нерідко й боротьбу різних етносоціальних, етнокультурних, етномовних, етноконфесійних груп, прошарків соціуму за власну ідентичність, право на своє бачення світу, власні пріоритети цінностей і власну інтерпретацію явищ навколишнього світу.

Як універсальний засіб міжлюдської комунікації, засіб спілкування, мова виконує освітню, розвивальну, гуманістично виховну, людинотворчу функцію. Завдяки мові здійснюється формування людини як особистості, а через оволодіння розмаїтими мов – сприйняття нею інших як собі рівних особистостей. Мова, таким чином, об'єднує людей, а разом з ними – об'єднує народи, допомагаючи їм розпізнати себе як однакових і одночасно як індивідуальних, особливих. Таїнство людино творчої й об'єднальної функції мови полягає в тому, що її лексичний склад містить у собі загальне – своєрідне віддуння «духу людства», а також особливе – віддуння «духу народу», мовою якого вона є. Єдність двох субстанцій якраз і створює ту унікальну можливість ідентифікації себе з людством і одночасно із своїм власним народом, можливість розуміння іншого народу як рівнозначного представника людства, налагодження діалогу, а вслід за ним – взаємодії, співробітництва. Світовий досвід засвідчує, що в основі духовного єднання людей у певну спільноту лежить насамперед мова. Вона виконує такі функції: а) інтегруючу – мова об'єднує людей, створює в них відчуття групової єдності, групової ідентичності і, отже, сприяє перетворенню населення в суспільство; б) організуючу – мова виступає засобом планування, мобілізації зусиль, адекватної передачі волі від одних структур суспільства до інших; в) регулюючу – мова забезпечує здатність підтримувати і відтворювати високу інтенсивність внутрішніх зв'язків, якими поширюються інтелектуальні й моральні імпульси, що пронизують суспільство. Ці функції мова найуспішніше поєднує тільки тоді, коли вона витворена даним суспільством, пристосована саме до його менталітету, до його умов існування, і стала спільним надбанням для всіх його членів. Духовна суть об'єднує всі мови всіх народів, хоча звукова й знакова відмінність між ними очевидна. Якби було інакше, жодних можливостей порозуміння між різномовними індивідами й народами не було б. Оскільки непорозуміння все ж існують і доволі значні, спосіб лікування полягає не в переході до режиму одномовності, а навпаки – до багатомовності, адже саме вона допомагає побачити й відкрити безмежні обшири духовного як загального, побачити загальне як духовно різноманітне; врешті – допомагає перейти в єдине духовне загальне.

Явище влади розглядається з різних боків. Більшість авторів до останнього часу розглядали владу з позиції сили. Так, влада подається як контроль над поведінкою інших (Р. Даль); як контроль над свідомістю та діями інших (Г. Моргентау); як перетворення сили (Е. Фромм); як форма підпорядкування і панування (М. Вебер); як спосіб

підпорядкування і володарювання (Аристотель) тощо. Разом з тим зазначається, що силова модель влади уявляє її як односторонній рух від суб'єкта влади до її об'єкта, не враховуючи того, що у відносинах влади нерідко суб'єкт і об'єкт міняються місцями. Це означає, що владна повнота суб'єкта влади фактично залежить від того, наскільки об'єкт влади погоджується з цим або не погоджується. Іншими словами, реальне функціонування владного механізму пов'язане однаково як з діями того, хто здійснює владу, так і з діями того, над ким здійснюється влада. В цьому контексті наводиться думка про те, що «влада – це поняття, в якому всі рівні» (Г. В. Ф. Гегель).

Насправді влада – це комунікативний процес (Т. Болл), під час якого люди обмінюються своїми сутнісними силами – здібностями, знаннями, уміннями, навичками, потребами, інтересами, цілями, вольовим потенціалом тощо. Такий обмін – фундаментальна основа людського способу існування, в якому владні відносини – частковий, хоча і дуже важливий, вимір. Влада лише посилює комунікативну природу людського буття, оскільки сама по собі зачіпає в цьому бутті одну з головних граней – людську свободу. Ось чому владні відносини – це завжди відносини, які породжують питання волі і свободи. Як для суб'єкта влади, так і для об'єкта. Фактично ми повинні говорити про легітимізацію влади.

Феномен реалізації владних відношень у структурі мови й за допомогою мови є актуальним протягом усієї історії існування суб'єкта–мовця. В умовах епохи колоніалізму ця ситуація набула особливої актуалізації, тому що суб'єктові локального контексту потрібно було підпорядковуватися структурі не тільки своєї мови як такої, яка колонізується іншою мовою, але й останньої як такої, що колонізує, тобто суб'єкт–мовець перебував у ситуації подвійної підпорядкованості.

При розгляді проблеми відношення мови та влади, необхідно звернутися до праць класиків постструктуралізму й у першу чергу до теорії влади М. Фуко, яка є базовою для цієї проблематики.

Мова та влада у філософії набули свого особливого розвитку в межах філософії та стали основою для інших гуманітарних наук. Так, у теорії влади М. Фуко вперше висунуто тезу про владу як відношення сил, що створює можливість її оборотності, коли вона постає водночас 1) негативною, репресивною, та 2) позитивною, продуктивною. Головну роль у теорії влади М. Фуко відіграють мова й дискурс, що розуміються як структури влади, коли суб'єкт–мовець постає посередником між культурою й мовою. У теорії тексту Р. Барта здійснено поділ мов у їх зв'язку із владою й з урахуванням потенціалу владності в кожному з них, який дозволяє в окремих ситуаціях змінити позиції в дихотомії. Щоб позбавитись влади в мові, яка робить суб'єкта–мовця рабом, Р. Барт пропонує метод послаблення та нейтралізації влади в дискурсі, який полягає в грі з мовою, за межі якої неможливо вийти через її замкнутість, що може бути реалізовано в літературі – тексті–письмі, тобто, процесі, де можна почути голос суб'єкта–мовця, який виступає вже господарем мови.

Головна теза полягає в осмисленні того, що суб'єкт–мовець не є повністю господарем свого мовлення через те, що лексичні продукти, які він використовує, – «завжди–вже–створені». Так, М. Пешо, один із засновників теорії критичного дискурсу–аналізу, осмислюючи за теорією М. Фуко концепти «преконструкт», «інтрадискурс» та «інтердискурс», визначив їх взаємозв'язок 1) між собою та 2) з ідеологією. Згідно з М. Пешо, дискурс кожного відтворює дискурс іншого через те, що кожний є дзеркалом іншого, тому прекоконструкт – відсутність відповідальності суб'єкта–мовця у його ефекті висловлювання. Це заперечує свободу суб'єкта–мовця, що виявляється, як і за Р. Бартом, ув'язнений, у цьому випадку, прекоконструктами, які «завжди–вже–висловлені». З погляду Н. Феркло, дискурс – елемент соціального життя, який діалектично пов'язаний з іншими елементами та здатний творчо впливати на них. Зміни в дискурсі свідчать не про заміну одного дискурсу іншим, але про зміни у відношеннях між дискурсами, їх нову артикуляцію шляхом включення попередніх «завжди–існуючих» дискурсів. Н. Феркло виокремлює чотири стадії діалектики дискурсу, а також стверджує, що мова поєднується із соціальним, тому що вона є 1) первинною сферою ідеології та 2) ареною боротьби за владу. Згідно з Т.А. ван Дейком, функція дискурсу – відтворення влади в суспільстві, тому в дискурсі упередження суб'єкти чітко поділяються на тих, кого включено/виключено в/з нього. Позиція дослідника песимістична, тому що влада

вважається такою, яка гнобить, а не є продуктивною, як за М. Фуко, через те, що 1) її основна функція – виражати інтереси певної групи, а також 2) суб'єкти не здатні до опору цій владі. Багато ідей Р. Водак співвідносяться з теорією Т.А. ван Дейка, наприклад, стосовно Ми/Вони груп, у відносинах яких переважає дискурс упередження. Виділимо в когнітивній лінгвістиці три мети: «діагноз», «інтерпретація», «терапія», які сприяють виявленню, проговорюванню осередку влади, що співвідноситься з аналізом і розробкою стратегій захисту за М. Фуко [5].

Влада мови дає себе побачити у феномені наказу. Наказ спрямовує на виконання дії, показує, відкриває напрям здійснення. Це відкривання є мовною трансценденцією, виходом за межі окремого у здійсненні спільної справи. Інтенція наказу поєднує наказувача і виконавців, утворюючи єдине соціальне тіло. Слово наказу признає суще на основі відкриття його «призначення» – розкриття сутнісних можливостей.

Підкреслюється, що у наказі здійснюється мовна трансценденція – вихід за межі окремого і поєднання спільною справою. Наказують зробити якусь річ, і той, хто наказує, знає призначення цієї речі і призначення виконавця. Отже, він повинен знати – відати благо, до якого спрямована спільна діяльність. Благо є трансценденцією, і мова наказу містить у собі як приховану основу що трансценденцію. Мова тут виявляє свою владу, яка впорядковує суспільне буття, тому що несе у собі загальне благо.

Влада мови також виявляється у відкритті–опануванні нового простору здійснення. Мова розкриває нові горизонти, здійснює трансценденцію, і це відбувається як відкриття небувалого, опанування нового світу. Завдяки владі мови те, що емпірично недосяжне, наближається, входить у близькість до людини.

Але крім розкриття нового простору, тобто виходу за межі звичного, у мові також відбувається «вмежовування» – окреслення місця–топосу окремої речі. Кожне ім'я (слово) мови не просто позначає річ, а розташовує її у просторі речей, надає місце у порядку буття. Цей порядок створюється і підтримується завдяки владній силі мови.

Сучасна політична влада в Україні зацікавлена в мовній підтримці. Ми солідарні з тими вченими, які вважають, що мірою того, як високо піднявся народ у своєму культурному розвитку, які здобув права для самостійного національного життя і творчої співпраці серед культурних народів світу, є розвиток його національної літературної мови. Не останнє місце в розбудові нашої держави посідає ставлення (шанобливе чи зневажливе) до української мови. Після прийняття Верховною Радою восени 1989 р. закону про державність української мови сталось чимало позитивних змін. Попри всю недосконалість цього закону, він брав під захист мову, якій судилося зазнати багато важких випробувань.

Ще не так давно русифікація в нас здійснювалася продумано, жорстко і в широкому масштабі. За таких умов українській мові, звичайно, відводилась доля Попелюшки. Нині почався зворотній процес: відбувається дерусифікація українського народу, його повернення до лона рідної мови та культури. Здійснювати це досить важко, суперечливо, непросто, хоча перші ластівки вже, безумовно, з'явилися. Так, гості, які тепер приїждять до Києва, приємно здивовані тим, щочують гарну українську мову у вищих навчальних закладах, державних установах, на вулицях міста. Про позитивні здобутки в цій царині свідчить те, що на початку 90-х років у нас з'явився Інститут українознавства при Київському національному університеті зі своїми підрозділами: національними гуманітарним ліцеєм, відділами народознавства, української філології, етнології, фольклору та національної культури, мов і літератур народів України, сходознавства, методології і психології творчості, теорії і практики перекладу. Дехто вважає нонсенсом створення Інституту українознавства в Україні, проте нонсенсом було інше – згадасмо зі щоденника О. Довженка: «Єдина країна в світі, де не вивчалася в університетах історія цієї країни, де історія вважалась забороненою, ворожим і контрреволюційним, – це Україна. Іншої такої країни на земній кулі нема» [6, с. 79]. Отже, констатуємо: перші життєдайні ростки з'явилися, утвердження державної мови в Україні здійснюється.

Нова мовна стратегія є одним із найважливіших шляхів реформування нашої освіти. Іншим важливим принципом реформування освітньої системи є її гуманізація та гуманітаризація. Із початку 1990-х років багато уваги приділялося цьому феномену, проведено ґрунтовний його аналіз. Розглядаючи гуманізацію та гуманітаризацію

як складову гуманітарної політики в галузі освіти, зазначимо лише, що гуманітарні дисципліни в освітній сфері ще не посіли того щабля, якого вони гідні. Але це лише пів–справи, головне завдання полягає в тому, щоб гуманітарність проаналізувала весь освітній процес. Розв'язати це завдання неможливо без розв'язання інших проблем у сфері освіти (матеріального забезпечення, організаційних, методичних тощо).

Отже, взаємозв'язок між мовою та владою в дискурсі постколоніалізму є актуальним у сьогоденності унаслідок глобалізаційних політик і практик виробництва/споживання, які нав'язані суб'єкту–мовцю епохи постколоніалізму. Відношення мова в дискурсі постколоніалізму є ієрархічною опозицією, що пов'язано не тільки з тезою М. Фуко про мову як владу, але й зі зв'язком цієї мови з двома імперіями 1) колоніальною – Велика Британія та 2) (пост)колоніальною – США, що розробляє та реалізує політики глобалізації. Розмитість національних кордонів держав епохи постколоніалізму, що спричиняє детериторіальність і створення нового типу Імперії, породжує не тільки економічні, інформаційні, поп–культурні потоки у сферах виробництва/споживання, але й лінгвокультурну дифузю, що створює основу англійській мові в реалізації своїх політик усепроникнення і всюдисущості, а також примноженню й удосконалюванню механізмів своєї влади через політики пригноблення нових інших контекстів. Незважаючи на розмитість кордонів, існування дихотомії Схід/Захід, як її окремий випадок Японія/Захід, епохи постколоніалізму марковано дихотомією глобалізація/істернізація, у якій кожна складова реалізує спроби влади через політики підпорядкування собі Іншого при використанні практики взаємного включення/виключення, ефектом яких є виробництво глокальних лінгвокультурних продуктів.

Список використаних джерел

1. Ларошфук Ф. Максими; Паскаль Б. Мысли; Лабройер Ж. Характеры // Библиотека всемирной литературы. – М., 1974. – Т. 42.
2. Ортега–и–Гассет Х. Эстетика. Философия культуры. – М., 1991.
3. Толстой Л.Н. Сочинения. – М., 1984. – Т. 19.
4. Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. – Л., 1958. – Т. 1.
5. Визгин В.П. Мишель Фуко – теоретик цивилизации знания // Вопросы философии. – 1995. – № 4. – С. 116–126.
6. Пономарів О. Державність і мова // Віче. – 1994. – № 10.

Скубашевская О.С. Язык и власть в философии

Раскрывается отношение языка в дискурсе постколониализма, которая связанная с тезисом М. Фуко о языке как власти.

Ключевые слова: язык, власть, дискурс, глобализация.

Skubashevskaya, O.S. Language and Power in philosophy

The relation of language opens up in diskursi of postkolonializmu, which is related to the thesis of M. Fuko about a language as power.

Key words: language, power, discourse, globalization.